

Гладченко А. М.,
кандидат філологічних наук, доцент
Національної академії Служби безпеки України

ДО ПИТАННЯ УТВОРЕННЯ ДЕЯКИХ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ГРУП СЛІВ ЧЕСЬКОЇ МОВИ

Анотація. У статті розглянуто утворення від чеських дендрономів лексичних одиниць лексико-семантичних груп слів на позначення напоїв, кольорів та осіб як виконавців певної дії або роду занять, їх функціонування в сучасній чеській мові.

Ключові слова: чеська мова, словотвір дендрономів, похідне утворення.

Постановка проблеми. Значна частина лексики сучасної чеської літературної мови з погляду сучасних семантико-словотвірних зв'язків є непохідними утвореннями. Основа таких лексем визначається як невмотивована, а її значення може бути виявлено лише внаслідок етимологічного аналізу. Як непохідні утворення виступають назви, успадковані з праслов'янської мови, а також іншомовні запозичення. Проте значна частина лексики в сучасній чеській мові є похідними назвами, утвореними суфіксальним способом словотворення іменників. До таких належать і слова, утворені від назв дерев і кущів.

Вивчення лексико-тематичних груп, утворених від дендрономів – одного з найдавніших, проте активно вживаних шарів лексики – є актуальним як в теоретичному, так і в практичному плані.

Всебічне дослідження як чеської, так і інших слов'янських мов є актуальним питанням сучасної лінгвістики. Походження, розвиток та функціонування слов'янської лексики висвітлено в працях вітчизняних (В.В. Мартинів, Й.О. Дзєндзелівський, В.Т. Коломієць, А.С. Супрун, Т.Г. Линник, В.М. Русанівський; Т.О. Черниш) та зарубіжних (Й. Філіпец, Т.З. Орлош, Т. Александру, І. Немец, Б. Поштолка, Я. Главсова) учених.

Мета нашого дослідження – проаналізувати утворення лексичних одиниць лексико-семантичних груп, утворених від чеських дендрономів.

Об'єктом нашого дослідження спершу стала частина лексико-семантичної групи чеських назв напоїв, одиниці якої утворені від ботанічних номів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Чеськими лексикографічними джерелами зафіксовано назви напоїв, які походять від назв плодів дерев та кущів: *rybízovka*, *malinovka*, *jahodovka*, *broskovice*, *bergamotka*, *višňovice*, *višňovka*, *višňák*, *třešňovice*, *třešnice*, *třešňovka*, *jeřábek*, *jeřábinka*, *slivovice*, *slivovka*, *meruňkovice*, *meruňčice*, *broskvice*, *hruškovice*, *hruškovník*, *jablečák*, *jablečnick*, *ořechovka*, *jádrovka*, *mandlovka*, *jalovcovka*, *limonáda*, *citronáda*, *citronovka*, *oranžáda* [2; 3; 4].

Варто відзначити, що більшість чеських назв, які використовують на позначення алкогольних напоїв, утворено від лексем слов'янського походження: *borovička*, *malinovka*, *jahodovka*, *jeřábek*, *jeřábinka*, *broskovice*, *broskvice*, *višňovice*, *višňovka*, *višňák*, *třešňovice*, *třešnice*, *třešňovka*, *slivovice*,

slivovka, *meruňkovice*, *meruňčice*, *hruškovice*, *hruškovník*, *jablečák*, *jablečnick*, *ořechovka*, *jádrovka*, *jalovcovka*; винятком є слова іншомовного походження *bergamotka*, *mandlovka* та *rybízovka*. Від назв цитрусових, за походженням також іншомовних, утворено лексеми, що позначають безалкогольні напої: *limonáda*, *citronáda*, *citronovka*, *oranžáda*.

Слова цієї лексичної групи оформлено за допомогою суфіксів *-ád-a*, *-ák*, *-ic-e*, *-k-a*, *-ník*, *-ovic-e*, *-ovk-a*. З них найпродуктивнішими є *-ád-a*, *-ovic-e*, *-ovk-a*: *-ád-a* (*limonáda*, *citronáda*, *oranžáda*); *-ovic-e* (*broskovice*, *višňovice*, *třešňovice*, *slivovice*, *hruškovice*); *-ovk-a* (*malinovka*, *višňovka*, *třešňovka*, *slivovka*, *citronovka*, *rybízovka*, *jahodovka*, *ořechovka*, *jádrovka*, *mandlovka*, *jalovcovka*). Менш продуктивними є такі суфікси: *-ák* (*višňák*, *jablečák*); *-ic-e* (*třešnice*, *broskvice*, *meruňčice*); *-k-a* (*bergamotka*, *jeřábinka*); *-ník* (*jeřábek*, *hruškovník*, *jablečnick*); *-ovičk-a* (*borovička*).

Наявність у похідних словах інтерфікса *-ov-* свідчить про утворення їх від основ прикметників. Тобто для більшості чеських лексем на позначення напоїв основою є прикметники, утворені від назв плодів дерев та кущів.

Слід також зазначити, що частина суфіксів, за допомогою яких було утворено назви напоїв, є оцінними, наприклад: *-ic-e*, *-k-a*, *-ovic-e*, *-ovičk-a*, *-ovk-a*.

Об'єктом нашого дослідження також стала частина лексико-семантичної групи чеських назв кольорів, одиниці якої утворені від ботанічних номів. Більшість лексем, що позначають відтінки основних кольорів, утворено від назв реалій об'єктивної дійсності. Усе різноманіття барв у свідомості мовців формується на основі стійких асоціацій з ознаками різних предметів та реалій навколишнього світу. Саме тому в процесі номінації кольорів використовують предмети (носії колірної ознаки), які всіма мовцями сприймаються однаково. Спробуємо підтвердити це на матеріалі чеських ботанічних назв. Так, відповідники чеських *oranžový* (від *oranž*) та *poterančový* (від *poteranč*) у значенні «оранжевий колір» знаходимо в більшості європейських мов, а саме: у слов'ян (укр. оранжевий, помаранчевий, рос. *оранжевый*, біл. *аранжавы*, пол. *oranż*, *potarańczowy*, серб. *наранџаст*, болг. *оранжев* тощо), в іспанців (*naranja*), англійців (*orange*), італійців (*arancia*), німців (*orange*) та інших. Усі наведені слова мають спільну мотивацію за назвою плоду апельсин (помаранч); свою колірну ознаку вони означають опосередковано, за допомогою назви плоду, якому властивий цей колір. У такий самий спосіб утворено і назви одного з відтінків жовтого – *citronový* (укр. лимонівий) та коричневого – *kávový* (укр. кавовий) кольорів. Вони теж у різних мовах мають спільну мотивацію – назви лимону та кави. Окрім уже згаданих *oranžový*, *poterančový*, *citronový* та *kávový*, до цієї групи кольоронайменувань належать також назви *olivový*, *višňový*, *třešňový*, *malinový*, *meruňkový* та інші.

Звичайно, не можна не враховувати того, що в чеській мові, як, зрештою, і в більшості інших, слова *oranžový, pomerančový, citrónový, kávový* є запозиченнями. Проте, як уже зазначалося, запозичення назв відбувалося одночасно із запозиченням плодів, тому зрозуміло, що мовці пов'язували відповідний колір з уявленням про колір їх «еталонів».

З точки зору лінгвістичних досліджень кольороназв основна відмінність між групою основних та, так би мовити, «другорядних» кольорів полягає в тому, що до розряду основних кольорних номінацій належать ті, які здатні узагальнювати назви кольорів у певні групи, а саме: *bílý, šedý, černý, rudý, žlutý, zelený, modrý*.

У сучасній чеській мові спільне змістове поняття *rudý (červený)* виражають такі його відтінки, як *malinový, jahodový, třešňový, višňový, granatový, broskvový, meruňkový, oranžový (pomerančový, oranž), rybízový*, тобто вони називають колір плоду відповідних дерев чи кущів. Жовтий (*žlutý*) тон представлено відтінками: *meruňkový, citrónový, pomerančový, oranžový, broskvový, čajový, mimosový, olivový*. Синій (*modrý*) тон представлено відтінками: *borůvkový, švestkový, šerikový, zimostrázový*. Зелений колір визначають такі відтінки: *olivový, pistáciový*. Коричневий колір представлено відтінками: *ořechový, olivový, tisavý, kaštanový*. На означення білого кольору вживають прикметник *jasmínový (jasmínová pleť)*.

Цікаву особливість бачимо на прикладі відтінку *olivový*. У чеській мові зазначений відтінок співвіднесено одразу з кількома різними кольорами: *žlutý, zelený, černý, šedý, rudý (červený)*, напр.: *olivově žlutý, olivově zelený, olivově žlutozelený, olivově černý, olivově šedý, olivově šedohnědý, olivově hnědý, olivově cihlový*.

Деякі відтінки, як *broskvový, meruňkový, oranžový (pomerančový)*, належать одразу до двох тонів: червоного (*rudý, červený*) та жовтого (*žlutý*), а відтінок *olivový* – до п'яти: жовтого (*žlutý*), зеленого (*zelený*), чорного (*černý*), сірого (*šedý*) та коричневого (*hnědý*). Це пояснюється тим, що, як вказує О.М. Дзівак, система кольорів є безперервною і замкненою, тобто всі кольори пов'язані один з одним безперервними переходами, внаслідок чого один колір може бути переведений у будь-який інший; між кольорними тонами не існує різких фізичних та психологічних меж [1, с. 25–31].

Усі кольороназви поділяються на семантично вмотивовані та невмотивовані (з точки зору носіїв мови). Семантично вмотивовані назви точніше називають колір означуваних предметів та явищ, оскільки їх утворено від назв об'єктивних реалій. Це похідні назви: *borůvka – borůvkový, višěň – višňový, malina – malinový, jahoda – jahodový, meruňka – meruňkový, švestka – švestkový, rybíz – rybízový, třešeň – třešňový, broskev – broskvový, šerík – šerikový, čajovka – čajový, oranž – oranžový, citrón – citrónový, pomeranč – pomerančový, granát – granatový, kaštan – kaštanový, zimostráz – zimostrázový, mimosa – mimosový, oliva – olivový, pistácie – pistáciový*. Ці відтінки асоціюються у свідомості мовців із конкретними предметами та їх кольоровим забарвленням.

Як бачимо, кольорні асоціації з певними предметами стають основою для формування смислових відтінків кольоронайменувань. Назви, утворені за кольорною подібністю до плодів дерев та кущів (*malinový, jahodový, třešňový, višňový, broskvový, oranžový, citrónový, meruňkový, borůvkový,*

švestkový, olivový), означають кольірну якість опосередковано, їхня кольорна семантика є вторинною (пор. *malinový kompot ma malinový svetr; třešňová zahrada ma třešňová barva; broskvový džem ma broskvová sukně; oranžová kůra ma oranžová pohovka; meruňková zmrzlina ma meruňkové tapety; olivový olej ma olivové záclony*).

За походженням назви, які вживаються в сучасній чеській мові на позначення кольорів і є похідними від назв плодів, можуть бути власне чеськими (переважно праслов'янського походження): *malinový, jahodový, třešňový, višňový, broskvový, meruňkový, borůvkový, švestkový, trnkový, ořechový, zimostrázový*; та іншомовного походження: *oranžový, pomerančový, citrónový, kávový, olivový, rybízový, mimosový, pistáciový, kaštanový*.

Назви іншомовного походження в чеській мові стали результатом морфологічного засвоєння, діставши чеські прикметникові морфеми *-ový, -ová, -ové (oranž-ový, pomeranč-ový, citrón-ový)*; з усиченням основи – *káv-ový, oliv-ový*).

Опосередковані назви кольорів, утворені за кольорною подібністю до об'єктивних предметів, у цьому випадку – фруктів та ягід, становлять відкриту систему, яка здатна поповнюватися новими лексичними одиницями, оскільки визначальним чинником у процесі номінації є асоціація з предметом, що має постійний, властивий йому колір. Поповнення групи назв відтінків основних кольорів новими лексичними одиницями відбувається за допомогою афіксального та основоскладального способів словотвору. Відіменникові суфіксальні утворення є одним із найпродуктивніших словотвірних типів прикметників чеської мови. Назви кольорів, похідні від конкретних іменників, творяться за допомогою не дуже поширеного, але продуктивного для зазначеної лексичної групи суфікса *-ový: malinový, třešňový, broskvový, oranžový, meruňkový, borůvkový, švestkový, kávový* тощо.

Складні прикметники утворено способом основоскладання, наприклад, від основ двох прикметників утворено назви *bleděkávový, tmavovišňový*.

Прислівники, що вживають на означення відтінків кольорів, утворюються від прикметників за допомогою суфікса *-ě: broskvově, citronově, oranžově, pomerančově, jahodově, rybízově, mandlově, švestkově, olivově, šerikově, ořechově, zimosrtrázově, kaštanově, pistáciově, granatově, třešňově*.

Нерідко назви на означення конкретної кольірної якості, тобто відтінку, у чеській мові утворюються шляхом поєднання прислівника з прикметником: *citronově žlutý, pomerančově žlutý, jahodově růžový, rybízově červený, mandlově bledý, švestkově modrý, olivově bledý olivově zelený, olivově cihlový, olivově hnědý, olivově černý, olivově šedý, olivově žlutozelený, olivově šedohnědý, olivově žlutý, šerikově modrý, ořechově hnědý, zimosrtrázově modrý, kaštanově hnědý, pistáciově zelený, granatově červený, třešňově červený*.

Слід зауважити, що за значенням назви кольорів, які утворені за кольорною подібністю до плодів дерев та кущів, є відносними прикметниками, що перейшли до розряду якісних, тобто становлять групу відносно-якісних прикметників. Перехід до цього розряду відбувся внаслідок їх переносного (метафоричного) вживання (порівняємо: *malinový kompot – malinový svetr; broskvový džem – broskvová sukně, oranžová kůra – oranžová pohovka, mimosová kytice – mimosová halena, kaštanový plod – kaštanové vlasy, zimostrázový keř – zimostrázová tapeta, ořechová zmrzlina – ořechový koberec*

тощо). Отже, один і той самий прикметник (*malinový, jahodový, třešňový, višňový, broskvový, oranžový, pomerančový, olivový, rybízový, mimosový, pistáciový, kaštanový, borůvkový, švestkový, trnkový, ořechový, zimostrázový*) має значення як відносного, так і якісного прикметника.

Окремо варто згадати назву *oranž*. Деякі особливості відрізняють її від решти кольороназв ботанічного походження. Насамперед це єдиний іменник, що належить до розглядуваної категорії назв кольорів. Назва кольору з'явилася за допомогою вторинної номінації від назви фрукту відповідного забарвлення – *oranž* «апельсин». Від *oranž* утворено дієслово – *oranžověť*, засвідчено дві, похідні від *oranž*, паралельні форми прикметників: *oranžový* та *oranžný*. Прикметник *oranžový* утворено за допомогою продуктивного в зазначеній лексичній групі суфікса *-ový*. Суфікс *-ný*, що оформив прикметник *oranžný*, для утворення інших кольороназв ботанічного походження не використовувався.

Іншим об'єктом нашого дослідження стала частина лексико-семантичної групи чеських назв напоїв, одиниці якої утворені від ботанічних номенів. Похідні утворення від назв плодів дерев та кущів на позначення напоїв становлять окрему групу. Чеськими лексикографічними джерелами зафіксовано такі назви напоїв: *rybízovka, malinovka, jahodovka, broskvovica, bergamotka, višňovica, višňovka, višňák, třešňovica, třešnice, třešňovka, jeřábek, jeřábek, slivovica, slivovka, meruňkovice, meruňčice, broskvice, hruškovice, hruškovník, jablečák, jablečník, ořechovka, jádrovka, mandlovka, jalovcovka, limonáda, citronáda, citronovka, oranžáda* [2; 3; 4].

Варто відзначити, що більшість чеських назв, які використовують на позначення алкогольних напоїв, утворено від лексем слів'янського походження: *borovička, malinovka, jahodovka, jeřábek, jeřábek, broskvovica, broskvice, višňovica, višňovka, višňák, třešňovica, třešnice, třešňovka, slivovica, slivovka, meruňkovice, meruňčice, hruškovice, hruškovník, jablečák, jablečník, ořechovka, jádrovka, jalovcovka*; винятком є слова іншомовного походження *bergamotka, mandlovka* та *rybízovka*. Від назв цитрусових, за походженням також іншомовних, утворено лексеми, що позначають безалкогольні напої: *limonáda, citronáda, citronovka, oranžáda*.

Слова цієї лексичної групи оформлено за допомогою суфіксів *-ád-a, -ák, -ic-e, -k-a, -ník, -ovic-e, -ovk-a*. З них найпродуктивнішими є *-ád-a* (*limonáda, citronáda, oranžáda*), *-ovic-e* (*broskvovica, višňovica, třešňovica, slivovica, hruškovice*), *-ovk-a* (*malinovka, višňovka, třešňovka, slivovka, citronovka, rybízovka, jahodovka, ořechovka, jádrovka, mandlovka, jalovcovka*).

Менш продуктивними є суфікси: *-ák* (*višňák, jablečák*); *-ic-e* (*třešnice, broskvice, meruňčice*); *-k-a* (*bergamotka, jeřábek*); *-ník* (*jeřábek, hruškovník, jablečník*); *-ovičk-a* (*borovička*).

Наявність у похідних словах інтерфікса *-ov-* свідчить про утворення їх від основ прикметників. Тобто для більшості чеських лексем на позначення напоїв основою є прикметники, утворені від назв плодів дерев та кущів.

Слід також зазначити, що частина суфіксів, за допомогою яких було утворено назви напоїв, є оцінними, наприклад: *-ic-e, -k-a, -ovk-a, -ovic-e, -ovičk-a*.

Іншою лексичною групою слів чеської мови, що походять від назв дерев та кущів, є слова на позначення осіб як вико-

навців певної дії або роду занять. До цієї нечисленної групи належать відсубстантивні іменники *jahůdkář, brusinkář, kaštanář, šipkář*, а також можемо зарахувати назви *kafičkář* (ж.р. *kafičkářka*), пейор. *kafař* (ж.р. *kafařka*) «каволюб (ж.р. каволюбка)», та *citlivůstkář*, утворену від слова *citlivka*, яка вживається в значенні «занадто чутлива (вразлива) людина». Слова оформлено за допомогою суфікса *-ář(-ař)*, найпродуктивнішого в чеській мові при утворенні назв осіб від назв предметів (порівняємо: *rybář, medvěďář, sedlář, cukrář*).

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що в сучасній чеській мові ботанічні назви є основою для формування інших лексико-семантичних груп слів, зокрема назв напоїв, кольорів та осіб як виконавців певної дії або роду занять. Слова на позначення напоїв оформлено за допомогою суфіксів *-ád-a, -ic-e, -k-a, -ovic-e, -ovk-a*, одиниці лексичної групи осіб як виконавців певної дії або роду занять – за допомогою суфікса *-ář(-ař)*, найпродуктивнішого в чеській мові при утворенні назв осіб від назв предметів, відносно-якісні прикметники, які вживаються на позначення відтінків кольорів і є похідними від назв плодів, утворено від власне чеських слів (як правило, праслов'янського походження) та слів іншомовного походження за допомогою суфіксів *-atý (-natý), -í, -ní, -ný, -ovitý, -ový*. Опосередковані назви кольорів, утворені за кольірною подібністю до об'єктивних предметів, у цьому випадку – фруктів та ягід, становлять відкриту систему, яка здатна поповнюватися новими лексичними одиницями. Поповнення групи назв відтінків основних кольорів новими лексичними одиницями відбувається за допомогою афіксального та основоскладального способів словотвору, що є цікавим матеріалом для здійснення лінгвістичних досліджень.

Література:

1. Дзівак О.М. Про систему назв кольорів у сучасній українській літературній мові / О.М.Дзівак // Українське мовознавство. – 1975. – № 3. – С. 25–31.
2. Haller J. Český slovník věcný a synonymický / J. Haller – Praha : SPN, 1974–1987. – D. 1–4.
3. Rejman L. Slovník cizích slov / L. Rejman – Praha : SPN, 1971. – 414 s.
4. Slovník spisovného jazyka českého. – Praha : ČSAV, 1958–1971. – Sv. 1–40 (Т. 1–8).

Гладченко А. Н. К вопросу образования некоторых лексико-семантических групп слов чешского языка

Аннотация. В статье рассмотрено образование от чешских дендронимов лексических единиц лексико-семантических групп слов для обозначения напитков, цветов и лиц как исполнителей определенного действия или рода занятий, их функционирование в современном чешском языке.

Ключевые слова: чешский язык, словообразование, дендроним, производное образование.

Hladchenko A. On the issue of education of some lexical-semantic groups of words of Czech language

Summary. The article deals with the formation of the Czech dendronomen lexical items lexical-semantic groups of words to describe drinks, colors and people as performers of a certain act or occupation, their functioning in the modern Czech language.

Key words: Czech language, derivation, dendronomen, derivative.